

Науково-дослідний центр "Часи козацькі"
Українське товариство охорони пам'яток історії та культури
Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK

**НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПАМ'ЯТОК КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ
В УКРАЇНІ**

Збірка наукових статей

Випуск 17

Київ -2008

УДК 94(47?)
ББК 63.3 (4 Укр.) 46
Н73

Науково-дослідний центр "Часи козацькі"
Українське товариство охорони пам'яток історії та культури
Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Центру пам'ятокознавства НАН України і УТОПІК
(протокол №11 від 27 листопада 2008 р.)*

Редакційна колегія: Бондаренко І.П.
 Івакін Г.Ю.
 Самойленко Г.В.
 Телегін Д.Я. (відп. редактор)
 Терпиловський Р.В.
 Титова О.М. (заст. відп. редактора)
 Франчук В.Ю.
 Шаповал Ю.І.

Н73 Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірка наукових статей / Бібліотечка "Часи козацькі". — Вип. 17. — К., 2008. - 436 с
ISBN 978-966-89991-7-8

До збірки вміщено статті та повідомлення, в яких висвітлюються результати вивчення пам'яток археології, історії, архітектури, писемності українського козацтва, колекцій у музейних збірках, дослідження об'єктів кримськотатарської та османської культурної спадщини.

Для всіх, хто цікавиться історією, археологією, проблемами мовознавства та пам'ятокознавства пізнього середньовіччя.

УДК 94(477)
ББК 63.3 (4 Укр.) 46

ISBN 978-966-89991-7-8

© Часи козацькі, 2008
© Центр пам'ятокознавства
НАН України і УТОПІК, 2008

сучасне та майбутнє: збірник наукових праць. — К.: Деноб, 2004. — С. 60 — 66.

5. Станіславський В.В. Збройні сили Гетьманщини та Запоріжжя в боротьбі з Османською імперією в 1695 — 1696 рр. за даними неопублікованих листів Івана Мазепи // Січеславський альманах. Збірник наукових праць з історії українського козацтва. — Вип. 1. — Дніпропетровськ: НГУ, 2005. — С. 90 — 100.

6. Стороженко І. Военна доктрина Кримського ханства кінця XV — середини XVII ст. / А'країна—Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє: збірник наукових праць. — К.: Деноб, 2004. — С. 99 - 103.

7. Усгаева Э.Р. Камни прошлого // Оранжевая медуза. — Июнь, 2004.

8. Ханко О.В. Гутне скло XVII — XVIII століть з Полтави // Археологічний літопис Лівобережної України. — № 2. — 2001. — С. 125 — 127.

9. Харитоновна Е.В. Гутное стекло XVII — XVIII вв. (по материалам Новобородицкой крепости) // Materials of final international scientifically-practical conference. The science theory and practice. — Vol. 11. History Czech, Ukraine, Russian, 2005. — P. 50 - 53.

10. Шовкопляс А.М. Некоторые гутные изделия из Киева // Культура средневековой Руси. — Л.: Наука, 1974. — С. 81 — 85.

Олександр Юрченко (Переяслав-Хмельницький), старший науковий співробітник сектору Постійнодіючої Переяслав-Хмельницької археологічної експедиції Національного історико-етнографічного заповідника "Переяслав"

Турецькі фаянсові люльки з Переяслава-Хмельницького

Під час очищення річища р. Трубіж між шлюзом та пішохідним мостом на твденно-східній околиці м. Переяслава-Хмельницького (вул. Гімназійна) з dna ріки було піднято турецьку фаянсову люльку (Рис. 1.3; рис. 2.2).

Форма люльки пуп'янокподібна. Чашечка розділена вузьким пояском на дві частини: розширену, округлу — нижню і циліндричну, меншу в діаметрі — верхню. Кожна частина короткими прокресленими лініями поділена на сектори, площа яких заповнена штампованим рослинним орнаментом у вигляді розеток та листя. У верхній частині квіткові розетки складаються в триярусні композиції. Низ чашечки за допомогою коліщатка орнаментовано штампованими лініями, які радіально розходяться від центру до країв тулійки. Тулійка коротка, з вісьмома гранями, потовщена на кінці і оздоблена зубчастим штампом. Кут між нею та чашечкою складає 40°. З правого боку тулійка має авторське клеймо з арабським написом (Рис. 1.4).

Тісто світло-коричневого, місцями сірувато-чорного кольору, шільне, добре відмулене, з домшкою дрібних включень. Поверхня лискована, внутрішня порожнина чашечки й тулійки також підлещена. Отвір, проколотий через тулійку, на межі з нижньою частиною чашечки овальний, приплюснутий. Його зроблено після того, як виріб у середині був підлещений, про що свідчить піднятий догори проколлом шматочок лощеної стінки чашечки. В цілому люлька якісно і охайно виготовлена.

З Переяслава-Хмельницького походять ще чотири люльки аналогічного типу, які різняться лише за орнаментними композиціями та розміщенням клейм. Всі екземпляри належать до підйомного матеріалу.

Про місцезнаходження однієї з них нічого невідомо, окрім того, що вона знайдена Е межах міста і нині знаходиться в приватній колекції (Рис. 1.2). Інша походить з площі розкопу 2 по проспекту Червоноармійців

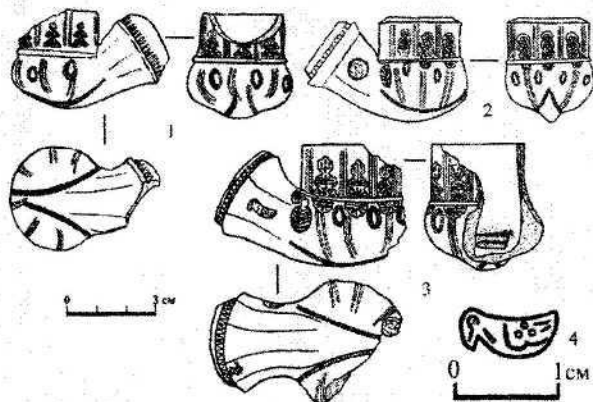

Рис. 1. Турецькі люльки з Перенслава-Хмельницького :
 1 — проспект Червоноармійців (Жовтнева), 26; 2 — невідоме місце
 знахідки; 3- з дна р. Трубіж; 4 — клеймо люльки з дна Трубежа.

(вул. Жовтневій), 26. Розкоп було закладено на місці землянки першої-другої чверті XVIII ст. Датування базується на знахідках кераміки, а також монети "Деньга" 1737 р, в шарі I заповнення житла, який відносився до часу припинення існування споруди як житлової одиниці [7. 20 — 21]. Поруч із землянкою разом з уламками посуду знайдено керамічну люльку (Рис. 1. 1; рис. 2. 1). Третя випадково знайдена в 1952 р. на землях радгоспу "Переяславський" (околиця міста), ймовірно, під час рятівних розкопок могильника черняхівської культури експедицією ІА АН УРСР під керівництвом В. К. Гончарова (Рис. 2. 3) [4]. Поруч, на дворішці радгоспу трапляються знахідки кераміки пізньосередньовічного часу, які фіксують місце розташування хутора того часу, котрий тяжів до Київського передмістя Переяслава XVII — XVIII ст. Четверта люлька випадково знайдена в межах міста у тому ж 1952 р., ймовірно, під час роботи Переяслав-Хмельницької археологічної експедиції АН СРСР та АН УРСР під керівництвом М. К. Каргера (Рис. 2. 4) [6]. Чотири з п'яти люльок зберігаються у фондах Національного історико-етнографічного заповідника "Переяслав".

Подібного типу виробу, датовані кінцем XVII — початком XVIII ст. або власне XVIII ст. знайдено в Полтаві, Харкові, Києві, Львові, на місці Новобогородицької фортеці XVIII ст. [1, 80, 106, мал. 44. 2; 5. 129, рис. 1. 16; 8. 60, рис. 19. 2, 63; 9. 359, рис. 4. 3].

Всі знахідки, як переяславські, так і з вище названих населених пунктів, за манерою виготовлення й оздоблення не мали нічого спільного з виробами тогочасних українських гончарів і, напевно, потрапили сюди як імпорт.

Аналогії даному типу люльок зустрічаються на території колишньої турецької фортеці м. Очакова в культурному шарі XVIII ст. [2. 56; 3. 74]. Виготовлені вони високоякісно, прикрашені штампованим орнаментом, мають одне-два клейма з арабським написом [3. 74].

Порівнюючи між собою переяславські та очаківські люльки за стилістикою, технікою, манерою виконання, варто відзначити їх цілковиту схожість. Виключення становлять лише елементи декору.

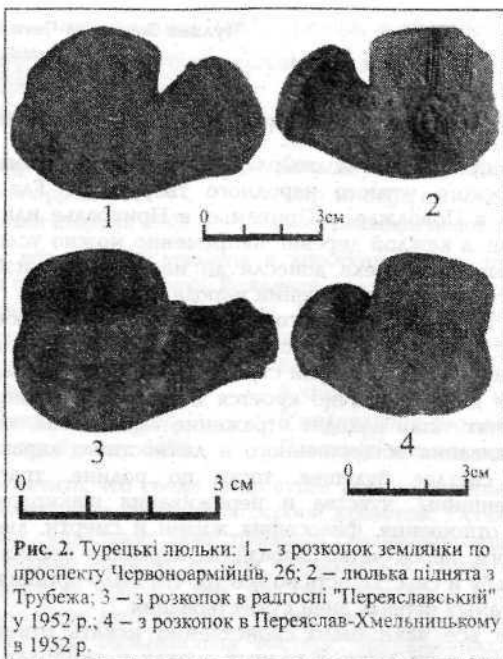

Рис. 2. Турецькі люльки: 1 – з розкопок землянки по проспекту Червоноармійців, 26; 2 – люлька піднята з Трубежа; 3 – з розкопок в радгоспі "Переяславський" у 1952 р.; 4 – з розкопок в Переяслав-Хмельницькому в 1952 р.

Сам факт малочисельності турецьких люлек вказує на те, що, швидше за все, вони потрапили до пізньосередньовічного Переяслава та інших українських населених пунктів у якості козацьких трофеїв, здобутих під час Азовських походів 1695 — 1696 років та російсько-турецьких воєн 1735 — 1739, 1768 — 1774, 1787 — 1791 років. Отже, часом побутування турецьких фаянсових люлек в межах сучасної України слід вважати останню чверть XVII — XVIII ст.

1. Археологія українського козацтва XVI — XVIII ст. / Телегіч Д.Я., Винокур І.С., Титова О.М., Свешніков І.К. та ін. — К.: ІЗМН, 1997. — 336 с.
2. Біляєва С.О., Виногородська Л.І., СухоСюков О.В., Ерзой Б. Археологічні дослідження в Очакові // АБУ 1997 - 1998 рр. — К.: ІА-НАНУ, 1998. — С.55 - 57.
3. Біляєва С.О., Фіалко О.Є. Охоронні розкопки в Очакові у 2003 р. // АБУ 2002 - 2003 рр. — К.: ІА НАНУ; Шлях, 2004. — Вип. 6. — С 74.
4. Гончаров В.К., Махно Є.В. Могильник черняхівського типу біля Переяслава-Хмельницького // Археологія. — К., 1957. — Т. 11. — С. 127 — 144.
5. Заїка І.В. Нові матеріали доби пізнього середньовіччя з Харківщини // АЛЛУ. — 2001. — № 2. — С 128 - 129.
6. Каргер М.К. Раскопки в Переяслше-Х.мельнищом в 1952 — 1953 г. // СА. — 1954, — Т. 20. — С 5 - 30.
7. Сикорский М.И., Булія Г.Н., Буйлук Н.М., Товкзіло Н.Т. Отчет Переяслав-Хмельницькой археологической экспедиции за 1986 год // НАИА НАНУ. — 19Ш/164—41 с.
8. Ханко О.В. Полтавський гончарський осередок у контексті новітніх археологічних досліджень // АЛЛУ. — 2000. — № 1 - 2. — С. 54 - 66.
9. Шишак В., Лукомський Ю., Осаульчук О., Андреев С. Рятівні розкопки на парцелях Валова, 15 та Братів Рогатинців, 18 у Львові протягом 2002 - 2003 рр. // АБУ 2002 - 2003 рр. — К.: ІА НАНУ; Шлях, 2004. — Вип. 6. — С 355 - 360.

С.Біляєва, А-Мартнюк-Медвецька, К.Присяжний (Київ), Історичний розвиток Турецького барбану Портового двору Аккерманської фортеці за результатами археологічно-архітектурних досліджень, проведених у 2006-2007 роках.....	350
Ю.Белик (Керч) Некоторые элементы ограды в османских укреплениях на примере крепости „Ени-Кале”.....	355
Л.Красильникова, К.Красильников (Луганск) Сакральные комплексы населения степей юго-восточной Украины в средние века.....	359
С.Біляєва, О.Фіалко (Київ) Ізнікська кераміка з розкопок Портового двору Аккерманської фортеці.....	364
О.Харитоновна (Дніпропетровськ) Українське гутне скло в турецькому археологічному комплексі XVII ст.....	370
О.Юрченко (Переяслав-Хмельницький), Турецькі фаянсові люльки з Переяслава-Хмельницького.....	373
Ч.Зарипова-Четин (Турція, Мугла) Приметы и верования в коротких песнях татар.....	376
І.Прушковська (Київ) Індійський стиль турецькій літературі (XVII—XVIII ст.).....	381
Т.Якубова (Київ) Історикографічні матеріали фондів НБУВ про формування східних та європейських військово-культурних традицій у Північному Причорномор'ї (XVI ст.).....	384
Ю.Кочубей (Київ) Питання методології сходознавчих досліджень у працях В.В.Дубровського (1897 -1966).....	389
А.Непомнящий (Сімферополь) К истории украинской тюркологии: Павел Фалёв.....	395

V. ГИПОТЕЗИ ТА ДИСКУСІЇ

А-Петровський (Южноукраїнськ) Особливе місце Гарду в історії українських земель.....	400
А.Драголюбов (Сіверськ), С.Татаринів (Артемівськ) Два козака — три гетьмани, або куди йде Бахмутське козацтво?.....	406
І.Симоненко (Київ) Як нам відзначити 300-річчя Полтавської битви.....	408

VI. МАТЕРІАЛИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОСТАННІХ РОКІВ

О.Гитова, І.Симоненко (Київ) Дослідження Олешківської січі у 2003 р.....	416
ЗМІСТ	428